

ЗМІСТОВЕ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

CONTENT AND PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF PROFESSIONAL AND VALUE ORIENTATIONS FORMATION PROCESS OF STUDENTS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

У статті досліджено та теоретично обґрунтовано змістове та психолого-педагогічне забезпечення процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів технічних університетів.

Ціннісні орієнтації розглядаються як вибіркове ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, що визнаються нею стратегічними життєвими цілями та загальними світоглядними орієнтирами. Неможливо уявити орієнтацію особистості на ту або іншу цінність як певне ізольоване утворення, яке не враховує її пріоритетність, суб'єктивну важливість щодо інших цінностей. Система ціннісних орієнтацій водночас є психологічною детермінантою саморозвитку й особистісного зростання.

Доведено, що навчально-виховний процес вищого навчального закладу впливає на формування ціннісних орієнтацій, особистісне зростання студентів, на формування ієрархії ціннісних орієнтацій особистості.

Висвітлено три головні підгрупи чинників, які проявляються у діяльності людини: а) мотиви, що спонукають (чи змушують) людину до дії, породжують прагнення і бажання діяти; б) інтелектуальні чинники, які забезпечують усвідомлення потреби, планування, пошук методів діяльності тощо; в) вольові чинники, що перетворюють задум і план у процес дії.

Такий поділ цінностей за функцією у процесі діяльності цілком відповідає емпіричним даним психології, котра в акті психічної діяльності вбачає участь трьох головних елементів – почуттів (і почувань), мислення та волі.

Класифіковано чотири підгрупи індивідуальних цінностей:

- цінності життєвої спрямованості та мотивації життєдіяльності;
- цінності сфери усвідомлення й осмислення дії;
- цінності, які забезпечують перебіг процесу дії;
- специфічні індивідуальні цінності суб'єкта дії.

Виокремлено чинники, що заважають ефективній професійній діяльності, зокрема: емоційне виснаження, перевтому, надмірне стресове напруження, розвиток синдрому «професійного вигорання».

Ключові слова: професійно-ціннісні орієнтації, педагогічний процес, мотивація, виховання, професійні якості, цінності.

Value orientations are considered as a selective attitude of a person to material and spiritual values, which are recognized by his strategic life goals and general worldviews. It is impossible to imagine the orientation of the individual to a particular value as a certain isolated entity that does not take into account its priority, the subjective importance of other values, not included in the system. The system of value orientations, at the same time, is a psychological determinant of self-development and personal growth.

The educational process of higher education is proved to have an important impact on the formation of value orientations, personal growth of students, on the formation of a hierarchy of value orientations of the individual.

Three main subgroups of factors that manifest themselves in human activity are highlighted: a) motives that motivate (or force) a person to action, generate the desire and desire to act; b) intellectual factors that provide awareness of needs, planning, search for methods of activity, etc.; c) volitional factors that turn the aim and plan into a process of action.

This division of values according to their function in the process of activity fully corresponds to the empirical data of psychology, which sees the participation of three main elements in the act of mental activity – feelings (and feelings), thinking and will.

Four subgroups of individual values are classified:

- values of life orientation and motivation of life activity;
- values of the sphere of awareness and comprehension of action;
- values that ensure the course of the action process;
- specific individual values of the subject of action.

Factors that hinder effective professional activity are singled out, in particular: emotional exhaustion, fatigue, excessive stress, the development of the syndrome of "professional burnout".

Key words: professional and value orientations, pedagogical process, motivation, education, professional qualities, values.

УДК 378.6:62(477)

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/30-2.27>

Камінська О.М.,

канд. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Національного університету
«Львівська політехніка»

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Першочергового значення нині набуває проблема формування особистості, якій властиві високі морально-духовні цінності, конкурентоспроможність, творча активність, а також достатня теоретична і практична підготовка. Організуючи навчально-виховний процес, школа виходила з розуміння людини не як автономної цілісності, а як

головної продуктивної сили суспільства, що і зумовило неадекватність методів навчання і виховання психологічній природі особистості та призвело до розбіжностей між цілями навчання і виховання з урахуванням сучасних поглядів на взаємозв'язок людини та світу.

Формування повноцінної особистості можливе шляхом активізації навчальної діяльності.

Навчальна діяльність, позбавлена активного творчого начала, значною мірою усереднює особистість, тому майбутнє – за школою яскравих творчих індивідуальностей. Цьому сприяє гуманізація освіти, основними принципами якої є гуманітаризація, диференціація та інтеграція. Сучасні дослідження у цій галузі переконують у необхідності максимального використання потенціалу взаємозв'язку змісту та різноманітних видів діяльності в навчальному процесі для розвитку і виховання особистості. Нині актуалізується не просто удосконалення змісту, методів, засобів і форм навчання, а й пошук нової освітньої парадигми. Цій стратегії відповідає обґрунтований автором інтегрований підхід до організації навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Низка наукових праць присвячена теоретико-методологічним засадам цінностей в освіті та психолого-педагогічним аспектам їх формування (І. Бех, Т. Бутківська, Є. Бондаревська, М. Васильєва, О. Вишневський, Б. Гершунський, Н. Денисенко, А. Карпенко, Л. Ломако, О. Невмержицька, М. Пантюк, Н. Ткачова, І. Слоневська, Л. Степанюк, О. Сухомлинська, Л. Шумра, С. Яковлев, О. Ярмоленко та ін.), теоретико-методичним основам формування професійних цінностей (Є. Гомонюк, Н. Грисенко, С. Єрмакова, Г. Радчук та ін.) та професійно-ціннісних орієнтацій (В. Ємець, О. Квасник, Н. Максимчук, О. Мартинюк, Є. Пилипенко, Н. Шеминог та ін.)

Серед освітньо-виховних проблем розвитку особистості майбутнього фахівця за сучасних умов особливо актуальним є вивчення чинників розвитку ціннісних орієнтацій студентської молоді, дієвих засобів і технологій навчання, які сприяли б розвитку високоморальної особистості.

Всебічний аналіз останніх досліджень виявив, що сучасна педагогіка розглядає системи професійно-ціннісних орієнтацій як стабільних і позитивних у ставленні людини до навколишнього світу, інших людей, самої себе, визначає структурні складники професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця: ціннісне ставлення до навколишнього світу, суспільства; ціннісне ставлення до людей; ціннісне ставлення до себе тощо.

Мета статті полягає у визначенні та теоретичному обґрунтуванні особливостей змістового та психолого-педагогічного забезпечення процесу формування професійно-ціннісних орієнтацій студентів технічних університетів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний виховний процес відбувається за умов різкого падіння морально-розвивального впливу важливих інститутів соціалізації: сім'ї, освітньо-виховних закладів, засобів масової інформації. У нинішній кризовій ситуації співтовариство дітей і молоді дедалі більше відокремлюється від дорослих, зокрема через розмивання у тих

чи інших структурах цінностей. Тому цілком закономірним є пошук дієвих засобів і технологій навчання, які сприяли б розвитку високоморальної особистості [4, с. 21].

Б. Додонов вважає, що структура особистості є гармонійною не на основі пропорційного розвитку всіх її сторін, а завдяки тим здібностям особистості, які утворюють домінуючу її спрямованість, надаючи цінності змісту всій діяльності та життю людини [2, с. 21].

Очевидно, що не завжди ціннісні орієнтації стають мотивами поведінки. Соціологічні дослідження, проведені В. Ядовим [6] та ін., встановили, що ступінь збігу ціннісних орієнтацій і реальної поведінки може відрізнятись. Д. Леонт'єв [5] вказує на можливість існування таких ціннісних ієрархій, як: усвідомлювані (переконання), підсвідомі (установки) та декларовані (умотивування, що не належать до смислової сфери). Через це у певних ситуаціях можна спостерігати істотний дисонанс між ціннісними та поведінковими характеристиками людини.

На основі діагностики мотивів (позитивних, негативних чи їх відсутності) нами визначено основні шляхи формування позитивної мотивації до оволодіння студентами професійно-ціннісними орієнтаціями. Емпіричні результати засвідчують, що найвищий рейтинг має професійна складова частина професійно-ціннісних орієнтацій.

Нині формується розуміння системи професійно-ціннісних орієнтацій як стабільних і позитивних у ставленні людини до навколишнього світу, інших людей, самої себе, визначено структурні складники професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця: ціннісне ставлення до навколишнього світу, суспільства; ціннісне ставлення до людей; ціннісне ставлення до себе тощо.

Під ціннісними орієнтаціями як компонентами спрямованості особистості взагалі та майбутнього фахівця зокрема розуміють «матеріальні та духовні цінності, які він приймає та поділяє внутрішньо, схильність до сприйняття умов життя та діяльності у їх суб'єктивній значущості» [7, с. 584]. Іншими словами, ціннісні орієнтації розуміються як вибіркове ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, що визнаються нею стратегічними життєвими цілями та загальними світоглядними орієнтирами.

Формування ціннісних орієнтацій пов'язане зі з'ясуванням та освоєнням відповідних знань про їх сутність, перенесенням теоретичних ідей у практичну площину поведінки та дії людини. Значну роль тут відіграє методична, науково-теоретична насиченість, проблемно-орієнтована спрямованість усього освітнього процесу і кожного заняття. Використовуючи отримані знання, з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей студентів і пред'явлення до них високої вимогливості

можна формувати та розвивати у них ціннісні базові професійні якості.

Мотив виступає своєрідним збудником, який зумовлює вибір особистістю певних цінностей і ціннісних орієнтацій у своїй діяльності. Таким збудником може бути та чи інша проблема, ситуація тощо. Мотив – це спонукання до здійснення поведінкового акту, породжене системою потреб людини та з різним ступенем усвідомлюване або неусвідомлюване нею взагалі [8]. У процесі здійснення поведінкових актів мотиви, будучи динамічними утвореннями, можуть трансформуватися (видозмінюватися), що можливо на всіх фазах здійснення вчинку, і поведінковий акт нерідко завершується не за первинною, а за перетвореною мотивацією.

Терміном «мотивація» у сучасній психології позначаються як мінімум два психічні явища: 1) сукупність спонукань, що викликають активність індивіда, тобто система чинників, які детермінують поведінку; 2) процес утворення, формування мотивів, характеристика процесу, що стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні [8]. Виникнення, тривалість і стійкість поведінки, її спрямованість і припинення після досягнення мети, переналаштування на майбутні події, підвищення ефективності, смислова цілісність окремо узятото поведінкового акту – все це вимагає мотиваційного пояснення.

Теорія мотивації досягнення успіхів та уникнення невдач у різних видах діяльності визначає, що прямої кореляції між діяльністю та мотивом досягнення успіхів і уникнення невдач психологами не виявлено, бо, окрім сили та характеру мотиву досягнення успіхів, результати діяльності залежать від складності вирішуваних завдань, від досягнень будь-яких невдач у минулому і від інших причин. Залежність між мотивацією і досягненням успіхів у діяльності не має лінійного характеру, що особливо яскраво виявляється у зв'язку мотивації досягнення успіхів і якості роботи. Така якість є якнайкращою за середнього рівня мотивації та зазвичай погіршується за дуже низького або дуже високого [8, с. 102–103]. Спонукальна та регулятивна сторони педагогічного процесу забезпечують виховання і розвиток особистості. Спонукальна відповідає за активність особистості, спрямованість її діяльності, яка мотивується, а регулятивна впорядковує відношення у процесі досягнення мети.

Таким чином, у процесі формування системи професійно-ціннісних орієнтацій у студентів технічного університету потрібно звернути увагу насамперед на спонукальний аспект педагогічної діяльності в контексті головної проблеми.

Розвиток мотивації студентів до привласнення базових моральних цінностей здійснюється згідно з дією механізму переходу студента в позицію

суб'єкта діяльності, відповідно до якого зовнішні умови діють опосередковано через внутрішні, утворюючи з ними єдине ціле [9]. Саме мотивовані дії можуть бути зовнішніми умовами, а потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, що складають спрямованість особистості майбутнього фахівця, – внутрішніми.

Професійно-ціннісні орієнтації є особистісними набутками стосовно відповідних професійних цінностей, а мотиваційний чинник відіграє у їх формуванні вирішальну роль.

Подальше дослідження вимагало класифікації цінностей розвитку та їх конкретизації для фахівців технічного профілю. На першому етапі нами використовувалася класифікація, запропонована О. Вишневським [1], яка після обґрунтування буде викладена нижче.

У загальній системі цінностей поведінки людини індивідуальні цінності становлять окрему специфічну групу, що протистоїть всім іншим (соціальним і валеоекологічним) і має «егоїстичну» природу. Їхнє призначення – слугувати лише одній людині, забезпечувати їй практичний успіх у житті. Група індивідуальних цінностей є доволі великою і потребує спеціальної внутрішньої класифікації. Її структуру, звичайно, можна було б вивести з визначення поняття розвитку, що стосується духовної, психічної, соціальної та фізичної сфер людини, проте цей підхід виявився би малопродуктивним, бо поділ людини на такі «сфери» видається штучним: усі вони діють у єдності. Незручно це було б і з погляду завдань педагогіки: «виховувати» людину «частинами» взагалі неможливо.

З огляду на цю очевидну інтегрованість людської природи в основу класифікації індивідуальних цінностей доцільно покласти критерій функції, яку ті чи інші чинники (цінності) відіграють у діяльності. Беремо тут до уваги те, що потреба діяльності є головною властивістю душі людини [10, с. 244] і що люди відрізняються між собою найперше тим, як вони виконують свою діяльність, що, власне, і є виявом їхніх духовних, психічних, соціальних і фізичних сил і можливостей. Ідучи цим шляхом, можемо говорити найперше про три головні підгрупи чинників, які проявляються у діяльності людини: а) мотиви, що спонукають (чи змушують) людину до дії, породжують прагнення і бажання діяти; б) інтелектуальні чинники, які забезпечують усвідомлення потреби, планування, пошук методів діяльності тощо; в) вольові чинники, що перетворюють задум і план у процес дії.

Такий поділ цінностей за функцією у процесі діяльності цілком відповідає емпіричним даним психології, яка в акті психічної діяльності вбачає участь трьох головних елементів – почуттів (і почувань), мислення та волі. Почуття і почування (терміни за К. Ушинським), з одного боку, є реакцією на зовнішній світ, а з іншого – «кухню, де фор-

муються мотиви діяльності». Мислення апелює до об'єктивної дійсності та скеровує на неї силу свідомості, котра забезпечує пошук вирішення життєвих проблем, включаючи і такі ситуації, коли предметом свідомості стають моменти власного внутрішнього життя людини. Воля є джерелом активності, вона визначає момент старту діяльності, прискорення чи сповільнення дії, виконує функцію двигуна. Воля проявляється у здатності людини впливати на зовнішній світ і на свою власну психічну діяльність. До визначених вище трьох головних груп чинників, які вказують на спонукання, зміст і процес дії, слід додати ще одну групу, що вказує на особистісні якості суб'єкта діяльності. Ці якості мають периферійний, але значущий вплив на перебіг діяльності. До них належать: самоповага, самовпевненість, оптимізм, урівноваженість, точність тощо. Такий діяльнісний підхід до класифікації індивідуальних цінностей дає підстави визначити чотири їх підгрупи [1]:

1. Цінності життєвої спрямованості та мотивації життєдіяльності. Це життєві пріоритети, які виступають джерелом повсякденних цілей і стійкого прагнення до реалізації як великих, так і малих завдань; здатність зосереджуватися на окремій меті та концентрувати на ній свої духовні, психічні, соціальні та фізичні сили.

2. Цінності сфери усвідомлення й осмислення дії. Ця група містить розумові здібності, процеси мислення, роботу пам'яті, уяви, спостережливість, вплив світогляду тощо. Вони забезпечують вибір мотивів і прийняття рішень, планування дії, контроль і коригування її перебігу, оцінку результату. У цій психічній функції проявляються також мудрість, творча активність, стійкість переконань, навички та звички тощо.

3. Цінності, що забезпечують перебіг процесу дії. До цієї групи цінностей розвитку належить воля та похідні від неї чинники, призначення яких – забезпечувати динаміку дії, посилювати її, скеровувати для досягнення мети, санкціонованої сферою осмислення.

4. Специфічні індивідуальні цінності суб'єкта дії. Цінності розвитку цієї підгрупи, як і попередньої, впливають на перебіг дії, визначають її стиль, але часто не безпосередньо, а опосередковано – у стосунках людини з іншими суб'єктами діяльності. Вони можуть стимулювати або ж гальмувати процес дії, а за своїм змістом наближені до цінностей соціального типу і ведуть до успіху людини в соціальному середовищі, бо, якщо сильна воля слугує лише людині, то твердість слова чи точність у поведінці має значення і для тих, із ким вона співпрацює.

Усі інші групи цінностей, які психологією трактуються як інтелектуальні, вольові чи суто особистісні, мають допоміжний (інструментальний) характер, слугують засобом реалізації прагнень

і досягнення мети. Таке розуміння взаємозалежності елементів структури діяльності є принципово важливим і для педагогіки розвитку: головним предметом уваги тут має бути становлення життєвої стратегії людини, основної життєвої мети, що у процесі життєдіяльності втілюється у формі окремих діяльнісних актів.

Часто зустрічаються чинники, які заважають ефективній професійній діяльності, зокрема: емоційне виснаження, перевтома, надмірне стресове напруження та ін. Вони можуть навіть спровокувати розвиток синдрому «професійного вигорання».

Розглянемо цей аспект детальніше. Синдром «професійного вигорання» – один із проявів стресу, з яким зустрічається людина у професійній діяльності [3, с. 73]. Цей термін, що є загальною назвою наслідків тривалого робочого стресу і певних видів професійної кризи, як дефініція був уведений для характеристики психічного стану здорових людей, котрі інтенсивно спілкуються або перебувають в емоційно напруженому середовищі, коли виконується необхідна робота, однак емоційний вклад, що перетворює завдання у творчу форму, відсутній. Існує безліч причин виникнення цього психологічного синдрому: низький рівень самоповаги, високий рівень тривожності, прагнення до неодмінного успіху, або гіпервідповідальність, невелика кількість інтересів, окрім роботи, або їх відсутність, впевненість людини в тому, що вона є єдиною, хто здатен виконувати цю роботу, тощо. Також детермінують виникнення цього синдрому соціальні умови, в яких опиняється людина, котра має професію, пов'язану з великим емоційним навантаженням. З-поміж них: матеріальна незахищеність, недостатня кількість працівників в організації, що провокує збільшення темпу й об'єму роботи працівників і ставить їх у стресові умови, відсутність можливості для розвитку кар'єри та професійного зростання на робочому місці.

Нині використовуються різноманітні підходи у вирішенні зазначених вище проблем, проте повернути людину, яка «вигоріла», до нормального способу життя, вкрай складно, тому важливо приділити особливу увагу профілактиці цього синдрому. Саме на етапі навчання студенти повинні оволодівати знаннями із психогігієни власної професійної діяльності, щоб не допускати емоційного та фізичного виснаження, оскільки саме від цього залежатиме як професійний розвиток, так і самопочуття та взаємини з іншими людьми.

На наш погляд, стійка система ціннісних орієнтацій фахівця є вагомим профілактичним засобом проти професійного вигорання та «вигорання» особистості загалом.

Висновки. Професійне становлення майбутнього фахівця передбачає вирішення двох головних завдань, а саме: психологічного та педагогічного. Через психологічний аспект здійснюється

формування таких цінностей, які визначають позитивне ставлення до професійної діяльності, що, виконуючи функцію мотивів, виступають як інтелектуальні, емоційні та інші явища.

Ефективним засобом психологічного становлення й особистого розвитку є здатність до рефлексії. Поняття «рефлексія» виникло у філософії та означало процес роздумів, міркувань індивіда про те, що відбувається. Р. Декарт ототожнював рефлексію зі здібністю людини зосереджуватися на змісті своїх думок. Дж. Локк розділив відчуття і рефлексію, трактуючи останню як особливе джерело знань – внутрішній досвід. У педагогіці та психології рефлексію розглядають як процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психологічних станів і актив. Рефлексивні процеси характеризуються як самоаналіз. З позицій соціальної психології, рефлексія – це характеристика людського мислення. У цьому значенні поняття ототожнюється з роздумами, міркуваннями. Особистісне самоусвідомлення, самовизначення можливе тільки за умови відповідного рівня розвитку свідомості – з появою особистісної рефлексії, аспектами якої є: самоаналіз, самооцінка, саморозвиток. Кожен із названих аспектів є механізмом самовизначення індивіда, а їх співвідношення, у свою чергу, забезпечує професійне становлення майбутнього спеціаліста. Рефлексія зазвичай спричиняється ускладненнями в діяльності, що потребує аналізу, усвідомлення, оцінки структури та змісту професійної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посібник. Дрогобич : Коло, 2003. 528 с.
2. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. Москва : Полит. л-ра, 1978, 145 с.
3. Зайчикова Т.В. Психологічні передумови розвитку синдрому «професійного вигорання» у майбутніх працівників технічного профілю. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2001. № 3. С. 73–76.
4. Іванчук М.Г. Психолого-педагогічні основи виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2005. 432 с.
5. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. № 4. С. 15–26.
6. Личность и её ценностные ориентации / отв. ред. В.А. Ядов, И.С. Кон. Москва : Высш.школа, 1969. 34 с.
7. Психологический словарь / под общ. ред. Ю.Л. Неймера. Росто-на-Дону : Феникс, 2003. 584 с.
8. Психология и педагогика : учебное пособие / сост. и отв. ред. А.А. Радугин ; науч. ред. Е.А. Кроткое. Москва : Центр, 2002. 256 с.
9. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / отв. ред. Е.В. Шорохова. Москва : Педагогика, 1973. 424 с.
10. Ушинський К.Д. Про народність у громадянському вихованні: рідне слово. *Вибрані пед. твори* : у 2 т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. 384 с.